

УДК 94:341.71(092)(438+560)“1659/1664”

О. М. Мацьков

КОНТАКТИ І. ВИГОВСЬКОГО З КРИМСЬКИМ ХАНСТВОМ У 1659–1664 рр.: ПРИЧИНИ, ЗМІСТ, НАСЛІДКИ

На основі архівних матеріалів, опублікованих джерел та праць вітчизняних та зарубіжних істориків у статті досліджується діяльність екс-гетьмана І. Виговського у 1659-1664 рр.. Зроблено спробу проаналізувати стосунки київського воєводи з представниками Кримського ханства в зазначений період та визначити пріоритетні цілі кожної із сторін. Автор використав документи, які дозволяють пролити світло на поведінку І. Виговського у постгетьманський період й спроби повернути владу завдяки співпраці з ханством. Важливим аспектом статті є показ причин його переорієнтації з Варшави у бік зближення з Бахчисараєм. Цілком доречним є з'ясування позиції керівництва Кримського ханства у 1659 – 1664 рр., а також зовнішньополітичні завдання, які ставив перед собою хан та його найближче оточення.

Ключові слова: козацька Україна, Кримське ханство, І. Виговський, Мехмет-Гірей, контакти, військово-політичний союз, протекція.

Досліджуючи діяльність І. Виговського після зречення його від гетьманства в 1659 р. до його смерті (березень 1664 р.), значний науковий інтерес становлять його контакти з владною верхівкою Кримського ханства. З чим була пов'язана така зацікавленість в Бахчисараї і який зміст несла в собі? Ці питання досі залишаються дискусійними у вітчизняній історіографії. Тому, актуальність теми визначається необхідністю всебічного аналізу дипломатичних дій як І. Виговського так і кримської еліти протягом осені 1659 - початку 1664 рр..

Незважаючи на достатню увагу з боку істориків до подій 50-60-х рр. XVII ст., дана проблема значною мірою залишилася поза їх увагою. Першим, хто зацікавився політикою київського воєводи у зазначений період був М. Костомаров [1; 2; 3]. Згодом, В. Герасимчук одним із перших висловив думку про важливість кримського чинника в прагненні І. Виговського повернути собі гетьманську булаву [4; 5]. Певний вклад у з'ясування поведінки та планів екс-гетьмана стосовно козацької України зроблено сучасними істориками. В. Газін, аналізуючи шлях П. Тетері до гетьманства, прийшов до висновку, що він опирався на Річ Посполиту, в той час як один з його конкурентів І. Виговський найвірогідніше прагнув заручитися підтримкою Криму [6; 7; 8, 9]. В. Горобець звернув увагу на активізацію кримської дипломатії після Чуднівської кампанії 1660 р. та її спроб нав'язати українцям власну протекцію [10]. Подібної думки притримуються також В. Смолій та В. Степанков [11; 12]. Тим не менш, зазначена тематика всіма ними розглядалася побіжно й не знайшла вияву у роботі монографічного характеру.

Поверхове дослідження проблематики спостерігається і в зарубіжній історіографії. Еволюцію поглядів І. Виговського, маловідомі факти стосовно його переговорів із офіційним Бахчисараєм відзначені російською дослідницею Т. Яковлевою [13]. Серед польських науковців відзначимо творчий доробок З. Вуйціка [14; 15], Л. Кубалі [16], Л. Подгородецького [17] тощо.

Усунення від гетьманства І. Виговського у вересні 1659 р. змусили його, як амбітну людину, вдатися до заходів, спрямованих на повернення влади в козацькій Україні. Однак процес досягнення мети був надзвичайно складним. Отримавши посаду київського воєводи та сенатора, він, у першу чергу, змушений був рахуватися з інтересами Речі Посполитої та покійно виконувати покладені на нього обов'язки. Натомість, особисті інтереси відходили на задній план. Тим не менш, продовжував пильно стежити за подіями й новими політичними комбінаціями гетьманського уряду [4, с.43-44].

Маючи дипломатичний хист й достатній політичний досвід, І. Виговський, після отримання інформації про перехід козацької України у підданство Московії (жовтень 1659 р.), одразу ж ініціював у керівних польських колах ідею необхідності початку нової військової акції проти Росії та Гетьманщини [4, с.62]. Взимку та весною 1660 р. ним розсилалися універсали до мешканців міст козацької України з пропозицією переходити у підданство польського короля [1, с.132; 6, 18, арк.1-2]. У листі від 27 серпня 1660 р. до литовського конюшого Б. Радзивілла, закликав об'єднати зусилля на литовському та українському фронтах й завдати рішучого удару по стратегічному противникові [19, с.32-33; 20, с.525]. Особливу увагу Корони Польської звертав на залучення Кримського ханства до військової кампанії [21, с.379, 381; 4, с.136, 139].

Затримка обіцяного Яном Казимиром війська для І. Виговського у вересні 1659 р. з метою відвоювання влади [21, с.370] змушувала його до пошуків виходу із не простої ситуації. Пам'ятаючи недавній триумф під Конотопом та дружні стосунки з ханом Мехмет-Гіреєм, він прагнув заручитися підтримкою Криму. Однак на шляху реалізації цієї ідеї були два "але". По-перше, І. Виговський на той час був королівським підданим, а не гетьманом козацької України, тому не міг проводити власну політику. По-друге, кримська еліта хоча й була зацікавлена у поході, все ж не бажала вступати у війну без підтримки польського війська й ризикувати дружбою з королем. Тому у контактах з київським воєводою вела себе досить стримано та обережно [14].

З осені 1659 р. починає прослідковуватися коригування курсу І. Виговського у бік Криму. Підставою для подібного міркування слугують його висловлювання. У листі до коронного канцлера М. Празмювського від 20 жовтня 1659 р., київський воєвода, описуючи бойові дії проти українських підрозділів, зазначав: "...давно б уже орда прийшла (в Україну – авт. О.М.), якщо б я прибув..." (мається на увазі прибув до Бахчисараю – авт. О.М.) [21, с.381]. В іншому повідомленні до короля з приводу залучення війська до походу на українські

землі він у досить зухвалій формі заявляв: "...бо я б сам про себе дбав і всієї орди із-за Дніпра ще не відпускав, або просив якомога швидшого прибуття нової, або насамкінець сам пішов за нею полями, при підтримці Божій" [22, Т.3 с.393; 21, с.398]. Додамо, що саме посланець Виговського, довів до відома хана Мехмет-Гірея звістку про укладення Ю. Хмельницьким Переяславської угоди з царем¹ [21, с.378]. У свою чергу, хан особисто у листах до українського керівництва клопотався про звільнення з полону дружини київського воєводи [23, с.2-3].

Протягом першої половини 1660 р. контакти І. Виговського із представниками кримського двору посилювалися [24, с.234-235]. Весною до київського воєводи приїжджав посол хана Мехмет-ага, однак деталі цих переговорів нам невідомі. Швидше за все, мова йшла за майбутню військову виправу [22, с.11]. Ще одним свідченням двохсторонньої зацікавленості стали листи кримської знаті до Виговського, вилучені у його соратника С. Богушевського при поверненні з Криму в липні 1660 р. На допиті той зізнався, що був посланий з метою звільнити з полону дружину генерального писаря С. Голуховського, на яку экс-гетьман прагнув обміняти свою дружину. Однак, як повідомив хан: "...в Кафі того літа померла; коли б була живою, хоча б же було нам дати за неї 10 тис. єфиминків, вчинили б ми на прохання ваше для того самого, що багато з нами в дружбі перебували і тепер перебуваєте" [25, с.29]. Загалом було вилучено 8 листів. Серед них: від Мехмет-Гірея, великого конюшого Батир-аги, підскарбія надвірного Ахмет-аги, керівника буджацьких військ Шабалат-аги, нурадин-султана Мурат-Гірея, перекопського мурзи Карач-бея, візира Сефер Кази-аги. Даний перелік, без сумніву, вказує на значний масштаб контактів І. Виговського із владою верхівкою Кримського ханства [25, с.29-31, 13, с.105].

В результаті невдалої для польсько-татарських військ зимової кампанії 1660 р. на теренах Подільського та Брацлавського воєводств [26, с.40-42], І. Виговський повідомляв у квітні 1660 р. М. Пражмовському: "наш відступ здивував їх (татар – авт. О.М.) і породив в них сумніви в нашій приязні; але я розвіяв їхнє здивування через перших своїх посланців...Я бажав би, щоб його королівська милість, пан мій милостивий, заявив всьому війську готовність – з появою трави виступити на неприятеля разом з нами". На завершення із докором заявляв: "...якщо б я знав, що коронні війська не прийдуть в Україну, тоді б мав у себе військо татарське, і військо мною набране" [22, с.10-14]. Даний вислів наводить на думку, що Виговський відводив саме орді головну роль у майбутньому протистоянні з Гетьманщиною та Московією.

Якщо мотиви І. Виговського щодо налагодження стосунків з Кримом можна зрозуміти, то як розцінювати поведінку кримської еліти? Зважаючи на зміцнення своєї геополітичної ролі в Центральній-Східній Європі та з огляду на кризу у Речі Посполитій, у її середовищі на початку 60-х рр. XVII ст. сформувалася ідея підпорядкування українських земель [15, с.47], головним ініціатором якої був перекопський мурза Карач-бей [17, с.200; 10, с.201]. Політика ханства визначалася намаганням зупинити агресивний поступ Москви, зберегти потрібний для нього баланс сил у регіоні, завдяки якому вдалося б захистити свої стратегічні інтереси [10, с.201-203]. Прихід до влади Ю. Хмельницького суттєвої ролі для Криму не відігравав. Мехмет-Гірей був готовий до співпраці з ним за умови продовження зовнішньополітичного курсу свого попередника. Проте, підписання Переяславських статей гетьманським урядом автоматично перекреслило сподівання на військово-політичний союз із татарами. У кримських колах І. Виговський розцінювався як підходяща кандидатура на шляху поширення серед козацтва ідеї прийняття Україною протекції хана. Взамін, завдяки військово-політичній підтримці з боку Бахчисарая, він міг реалізувати свій задум щодо повернення собі гетьманської булави [4, с.62].

Однак на шляху до його реалізації необхідна була підтримка козацької старшини. Свого роду вона слугувала третьою обов'язковою складовою. В середовищі української еліти у 1660 р., незважаючи на Переяславську угоду, панували різні думки стосовно лінії зовнішньої політики Гетьманщини. Розглядався також кримський вектор. Відтак, взимку уманський полковник М. Ханенко писав волинському каштеляну С. Беневському, що чимало козаків "бажає приязні татарської" [16, с.628; 10, с.202]. Цікаві відомості стосовно зносин І. Виговського із старшиною надав кошовий отаман І. Брюховецький після завершення Чуднівської кампанії [18, арк.779-786]. Хоча вони піддаються певним сумнівам, (спроба очорнити його особу тощо) все ж становлять собою науковий інтерес. Саме київському воєводі він відводив провідну роль у дестабілізації стосунків гетьманського уряду із Московією. Розповідаючи про раду у Василькові в липні 1660 р., І. Брюховецький говорив про "секретний план" экс-гетьмана, якого нібито притримувався Ю. Хмельницький та його найближче оточення. Його суть зводилася до того, щоб не допустити об'єднання армії російського головнокомандувача В. Шереметьєва та полків молодого гетьмана. Якщо вірити цим даним, задум спрацював [18, арк.781]. Ще одна цікава деталь. Деякі старшини не підписали тексту Чуднівської угоди, яка за своїм змістом суттєво обмежувала права Гетьманщини. Серед них: паволоцький полковник І. Богун, генеральний обозний Т. Носач, брацлавський полковник М. Зеленський тощо. На жаль, наявні джерела не дають нам пояснення такої позиції представників української еліти. Цілком імовірно виглядає припущення Т. Яковлевої, що існували таємні домовленості між ними та І. Виговським про можливість порозуміння з ордою й укладення в подальшому українсько-кримського союзу [13, с.114].

Для кращого розуміння ситуації зупинимося на завершальному етапі Чуднівської кампанії восени 1660 р.. Блокада польськими військами українсько-російської армії В. Шереметьєва під Чудновим, неоднозначна позиція Ю. Хмельницького та правобережної старшини призвела врешті-решт до спроби

¹ Інформація до хана дійшла орієнтовно у другій половині листопада 1659 року. На це вказує той факт, що посол І. Виговського був відправлений з Котельні, де экс-гетьман перебував ще від 20 жовтня. Тому, можемо припустити, що у середині листопада посланець перебував уже в Криму. Детальніше див. ПМК, Т. III, № 104. с.378-381.

гетьмана порозумітися із противником [27, с.52-61]. Зважаючи на складне становище польської армії, висловимо міркування, що І. Виговський намагався скористатися цим. Певну інформацію, хоча і суб'єктивну, нам дають так звані "летючі листи"¹. У них містилися відомості про перехоплені повідомлення київського воеводи до кримської знаті, в яких переконував ординців перейти на сторону українців. В подальшому планувалося відновити князівство Руське, яке б перебувало під протекцією Кримського ханства й визнавало владу короля лише формально [28, с.30-31]. Якщо вірити даним "Реляції про здачу Шереметьєва", Виговський вмовляв Бахчисарай розірвати військовий союз із Річчю Посполитою. Підставою для цього було переконання, що "коли поляки цілком переможуть Москву, то матимуть татар за ніщо" [цитата за Т. Яковлевою – 13, с.151; 29, с.4]. При вдалому розвитку подій шанси на успіх українців у цьому протистоянні сильно зростали. Подібний перебіг дозволяв І. Виговському розраховувати на повернення до себе довіри серед вищих українських кіл й можливість знову отримати владу. Однак, цього не сталося. Орда не бажала ризикувати, тому залишилася вірною домовленостям із польською стороною [1, с.158, 160; 30, с.43].

Листування київського воеводи із представниками Криму та Порти протягом 1659-1660 рр. жодним чином не координувалися із польською дипломатичною службою. Тому не дивно, що поведінка І. Виговського викликала незадоволення у королівському дворі [13, с.90]. На переконання В. Горобця, укладення українсько-кримського союзу турбувало Варшаву куди більше ніж союз України із Московією [10, с.205]. Пояснення цьому представники польської еліти вбачали в тому, що "сила тих двох неприятелів (Гетьманщини і Кримського ханства – авт. О.М.) буде більша, ніж московська" [31, с.46-47;]. Надалі першочерговим завданням для польської дипломатії було запобігання подальшого зближення І.Виговського з Бахчисараєм й взагалі відсторонення від справ, які стосувалися козацької України з метою недопущення його до влади. Пояснення цьому крилося у його бажанні відновити в повному обсязі статті Гадяцького трактату, що вважалося "невигідним баластом" для цілковитого підпорядкування собі Гетьманщини [14, с.634].

Яскравим підтвердженням даного курсу стали події Корсунської ради 20-21 листопада 1660 р [32, с.3]. Її скликання передбачало ратифікацію українською стороною Чуднівських статей та розв'язання питання, пов'язане із підтвердження гетьманства Ю. Хмельницького. Знаючи про бажання молодого гетьмана скласти свої повноваження, волинський каштелян С. Беневський намагався зробити все необхідне, щоб цього не допустити. Він володів інформацією, що частина козацької старшини прагнула бачити очільником Української держави саме І. Виговського. [14, с.635]. У своїй реляції польський дипломат повідомляв: "Коли зрозумівши до кого схиляється булава і побоюючись щоб у цьому випадку Республіка знову не впала в нещастя, прийняв рішення, в якому майже клятвено домовився з його милістю, паном маршалком великим коронним, – будь що знищити замисел когось (курсив – авт. О.М.), я прийняв два наміри: перше – втримати булаву при Хмельницькому; друге, звести пана Тетерю в звання писаря" [22, с.33]. На нашу думку, цей "хтось" був не хто інший як І. Виговський. На переконання З. Вуйціка, саме він був єдиною гідною кандидатурою на зміну Ю. Хмельницькому у листопаді 1660 р. [15, с.49]. Як стверджують В. Смолій та В. Степанков, у цей час екс-гетьман переживав зміну поглядів й утверджувався на позиціях самостійництва [12, с.246]. У випадку здобуття ним булави на Корсунській раді за підтримки татар та козацької старшини, він міг би з багатьох вагомими аргументами домогтися від поляків відновлення князівства Руського [13, с.152].

Аналізуючи позицію Кримського ханства, відзначимо, що після Чуднова, воно активізувало заходи, спрямовані на підпорядкування українських земель, вирішивши скористатися її внутрішніми проблемами. Бахчисарай прагнув зробити Гетьманщину залежною безпосередньо від нього, а не від Порти [33, с.107]. Попри заяви щодо надійності союзу з Польщею, мета цієї політики полягала у встановленні контролю над гетьманським урядом і витіснення з політичного простору України своїх конкурентів – Московії та Речі Посполитої [6, с.64]. У листі до Ю. Хмельницького від 12 січня 1661 р. перекопський мурза Карач-бей переконував, "щоб хана обома руками тримався; до поляків хочеш підеш, тоді згинеш, і хочеш до Москви, там також згинеш. А при війську кримському краще залишитись" [34, с.488-489].

За браком джерел, ми не можемо детально проаналізувати контакти І.Виговського із Бахчисараєм протягом 1661-1663 рр. Однак, можемо констатувати його незмінний курс на отримання допомоги Криму для реалізації своїх цілей. Підтвердження цьому знаходимо в опосередкованих документах. Польські розвідники на початку 1661 р. звертали увагу короля, що Виговський налагодив взаємини з турками і татарами [10, с.205; 35, с.74]. У лютому 1662 р. краківський воевода С. Потоцький писав коронному маршалкові Є. Любомирському: "А пан воевода київський, здається, замишляє уже вступити на гетьманство запорозьке: щоб він не задумав створити для себе удільного князівства із України, під покровительством Туреччини – про що давно вже були перестороги" [22, с.152-156].

Незмінну стратегічну лінію стосовно підпорядкування собі українських земель проводило і Кримське ханство. Однак, робилося це таємно, щоб не викликати підозр у Варшаві. 17 жовтня 1662 р. генеральний суддя Війська Запорозького Г. Лісницький доповідав Яну Казимиру, що "татари вмовляють всю Україну, щоб вона відмовилась від Республіки, і, віддавшись у заступництво хана, а разом і Порти, шукала там своєї безпеки і цілісності" [22, с.216]. Інформуючи короля про явне небажання Ю. Хмельницького перебувати на посаді гетьмана, генеральний писар П. Тетеря висловлював побоювання, "лише би тільки [від чого Боже спаси] третій, бусурман язичницької віри, своїм заступництвом не схилив розуми їхні (українців – авт. О.М.)

¹ *Летючі листки – друковані листівки, реляції, брошури, які виходили у світ з приводу якихось важливих подій. Детальніше дивитися: Мицик Ю. Україна XV – XVII століть у світлі тогочасної преси. (за матеріалами "летючих листків") // Записки НТШ. – Т.233: Праці історико-філософської секції. – Львів, 1997. – С.30-46.*

на свою користь, для чого він застосовує усі зусилля” [22, с.232]. Подібні відомості спостерігалися і в 1663 році. Тетеря уже в якості гетьмана в лютому писав Яну Казимиру: “Легко догадатися, що його милість, хан кримський, нічого іншого не бажає, як тільки господарювати над Україною” [22, с.260, 263]. Під час підготовки у 1663 р. походу на козацьку Україну, татарська знать прагнула знайти спосіб усунути з гетьманської посади П. Тетерю під тим приводом, що він є королівським гетьманом, а не козацьким [5, с.206]. Тут також варто звернути увагу на сам термін “татарська знать”. У Кримському ханстві важливу роль відігравали беї – верхівка, яка входила до складу дивану¹, без згоди якої хан не міг прийняти жодних рішень державного характеру. У міжнародних відносинах вони часто дотримувалися різної орієнтації [36, с.57-58]. Наприклад, вже згадуваний нами Карач-бей вважався явним прихильником українсько-кримського союзу. Головною перешкодою на шляху до анулювання кримсько-польських домовленостей залишалася позиція хана Мехмет-Гірея, який був щирим прихильником Речі Посполитої [17, с.204-205; 37, с.34].

Під час елекційних змагань за гетьманську булаву наприкінці 1662 – початку 1663 рр. явним фаворитом на посаду правобережного гетьмана був П. Тетеря, інтереси якого активно лобювала Річ Посполита. Серед його конкурентів перебував також І. Виговський [6, с.66]. Згідно свідчень сучасника подій В. Коховського, в 1663 р. авторитет київського воєводи зріс серед козацтва, яке пам’ятало його колишні заслуги. Однак, суттєвою перешкодою на шляху до відновлення на гетьманській посаді була посада сенатора [38, с.189-190]. Якщо Тетеря чітко виявляв свою пропольську орієнтацію й мав підтримку серед керівних кіл Корони Польської, то на кого опирався київський воєвода? Очевидно, що це було Кримське ханство, хоча Бахчисарай не наважився відкрито підтримувати його, щоб не поставити під загрозу зриву дружні стосунки з Варшавою [13, с.112].

Ситуація змінилася восени 1663 р.. Пропольська політика П. Тетері, масові конфлікти з козаками і поспільством, безчинства татар і жовнірів по відношенню до населення, викликали протидію з боку старшини, очолюваної І. Виговським. До цієї групи входили: Ю. Хмельницький, кошовий отаман І. Сірко, дипломат Ф. Коробка, ніжинський полковник Г. Гуляницький, подільський О. Гоголь і новообраний київський митрополит Й. Тукальський [39, с.80-81; 5, с.208; 40, с.85, 87; 22, с.317, 406]. Вони готували переворот з метою усунення П. Тетері [41, с.30; 42, с.113]. Надалі передбачалося порвати зв’язки з Річчю Посполитою, прийняти протекцію Криму й відновити єдину Українську державу у статусі князівства Руського [11, с.86; 8, с.169]. Найвірогідніше, гетьманом мав стати І. Виговський, який підтримував контакти із Кримом та Запоріжжям [12, с.267]. Як стверджував В. Герасимчук, “Кандидатура такої поважної особи (як І. Виговський – авт. О.М.), мала бути тим помостом для злучення обох половин Дніпра” [5, с.209]. В той же час, історик додає: “Все то радше подібне на легенду. Щоби Виговський, такий тверезий політик і критичний ум, ангажувався у підприємство, яке без допомоги сусідів не мало виглядів на удачу, треба не тільки сумніватися, але вважати за неможливе”. Таким чином, В. Герасимчук настановлює на думку, що без зовнішньої підтримки, в даному випадку Криму, київський воєвода не наважився б відкрито виступити проти поляків [5, с.211].

Побічне підтвердження цьому знаходимо у щоденниках сучасників подій. Так, М. Ємйоловський писав про прагнення київського воєводи схилити восени 1663 – початку 1664 рр. козацьку старшину до військової акції проти П. Тетері й повернути собі булаву. Вів листування із представниками Криму й відправляв послів до Османської імперії з проханням надати військову допомогу проти поляків, обіцяючи взамін “себе і всю Україну туркам подати” [43, с.187-188]. Аналогічну за змістом інформацію подає у своєму щоденнику Й. Єрлич. За його даними, І. Виговський мав намір відновити князівство Руське, яке б перебувало під протекцією султана Мегмеда IV на зразок Валахії та Молдавії. За умови військової підтримки Порту у боротьбі проти Московії та Речі Посполитої передбачалася “дань велика” [40, с.89].

Відзначимо наміри Криму підпорядкувати українські землі саме в 1664 р. [28, с.107]. Про це красномовно свідчить офіційна документація гетьманського уряду. В інструкції до короля від 9 червня 1664 р. чигиринського полковника П. Березецького вказувалося: “...в Криму маленькі діти говорять, що вважають Україну підвладною собі...якою татари хочуть оволодіти вже цим літом [44, с.242-243]. В іншій інструкції старшини Війська Запорозького послам С. Половцю і О. Куриленку до Варшави від 8 липня зазначалося: “(Татари – Авт.), які тут нічого іншого не роблять, а тільки виснажують нас, відданих і вірних підданих його королівської милості, і до решти руйнують вірні міста...За такої дружби і за такої допомоги їх, легко догадатися, якого кінця цієї міжусобної війни можна чекати від братерства з ними” [44, с.246]. Можна припустити, що існувала таємна домовленість між І. Виговським і кримською елітою. У разі вдалого проведення антипольського повстання й зміщення з посади П. Тетері, у завершальну фазу б увійшов сценарій прийняття Україною кримської протекції.

Однак, план не спрацював. Дізнавшись про причетність київського воєводи до виступів [22, с.409-411; 45, с.104], правобережний гетьман разом польським полковником С. Маховським звинуватили його в державній зраді та заарештували. 25 березня 1664 р., без суду і слідства Виговському винесли смертний вирок [5, с.269]. Дізнавшись про це, хан відправив посла Дедеш-агу² з метою врятувати життя экс-гетьмана. Мехмет-Гірей клопотався, щоб київського воєводу не страчували й віддали йому на поруки. Однак, коли прибув посланець, вирок уже увійшов в дію [46, с.136-147]. Подібна поведінка Бахчисарая вкотре підтверджувала важливість Виговського для кримської влади [35, с.155].

¹ Диван - вищий орган виконавчої, законодавчої влади в ісламських державах.

² Приналежно зазначимо, що Дедеш-ага вважався одним із найближчих до хана послів, якому доручалися найважливіші дипломатичні місії. Детальніше див. ПВК, Т.IV, с.95.

Як пізніше звітував папський нунцій у Варшаву, справа була не лише у причетності І. Виговського до повстанців. Головною причиною поспішного покарання було його дружнє ставлення та частини старшини до татар і турків, яким нібито планували передати велику частину України [13, с.404]. Один із літописів повідомляв: “видав Виговського хан кримський, показавши Чарнецькому листи, які Виговський писав до хана, закликаючи його на ляхів” [47, с.22]. Хоча ця інформація викликає сумніви, її суть промовляє про теж саме.

Підводячи підсумки, змушені підкреслити ту обставину, що брак достовірних джерел не дозволяє в окремих випадках дати відповіді на конкретні питання. Тому нам залишається лише будувати припущення, які не дозволяють сповна розкрити панораму тих історичних подій. Разом з тим, аналізуючи стосунки І. Виговського із владною верхівкою Кримського ханства у 1659-1664 рр. приходимо до наступних висновків:

- контакти мали постійний характер і відігравали важливе значення для обох сторін;
- Бахчисарай так і не наважився відкрито підтримати І. Виговського та відстоювати його інтереси, зважаючи на польсько-кримський воєнно-політичний союз;
- кримська верхівка розглядала київського воеводу лише як один з інструментів втілення в життя проекту анексії й підпорядкування собі українських територій. Тому не варто переоцінювати роль І. Виговського у геополітичних планах Криму;
- для українського екс-гетьмана головними перешкодами повернення в козацьку Україну була недостатня підтримка з боку козацької старшини, посада сенатора Речі Посполитої, не популярність союзу з Кримом серед переважної більшості представників української еліти тощо.

Загалом, подібна практика мала раціональне зерно. Доказом цього став майбутній союз гетьмана П. Дорошенка із Кримським ханством у 1667 р., який, на наш погляд, був логічним продовженням орієнтації І. Виговського.

Джерела та література

1. Костомаров М. І. Гетьманування Івана Виговського та Ю. Хмельницького / М. І. Костомаров. – Тернопіль, 1891. – 234 с.
2. Костомаров М.І. Історія України в життєписах визначних її діячів / М. І. Костомаров. – Львів, 1918. – 494 с.
3. Костомаров М.І. Руїна // Историческая монография / М. І. Костомаров. – СПб., 1905. –Т.15. – 695 с.
4. Герасимчук В.І. Виговський і Юрій Хмельницький / Герасимчук В.І. // Записки НТШ. - Львів, 1904. – Т.59-60.
5. Герасимчук В.І. Смерть Івана Виговського / В.І. Герасимчук // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського. – Київ, 1928.
6. Газін В.В. Гетьман Павло Тетеря: соціально-політичний портрет / В.В. Газін. – Кам'янець-Подільський, Аксіома. – 2007. – 193 с.
7. Газін В.В. Іван Виговський і Павло Тетеря: з історії їхніх стосунків / В.В. Газін // Творчі вершини вченого: До 60-річчя від дня народження професора М. Г. Кукурудзяка. – Кам'янець-Подільський, 1998. – С. 166-172.
8. Газін В.В. Україна в зовнішньополітичних планах Речі Посполитої, Кримського ханства та Московської держави в першій половині 60-х рр. XVII ст. / В.В. Газін // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: зб. за підсумками звіт. наук. конф. викл. і асп., присвяч. 85-й річниці від дня створення ун-ту: вип. 2. - Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 11. – С. 44-46.
9. Газін В.В. Український гетьманат наприкінці 50-х – в першій половині 60-х рр. XVII ст. Боротьба навколо питання про суть та прерогативи гетьманської влади / В.В. Газін // Наук. пр. Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т. 13 – С. 49-61.
10. Горобець В.М. “Волимо царя східного...”. Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава / В.М. Горобець. - К., 2007. – 462 с.
11. Смолій В. А., Степанков В. С. Петро Дорошенко. Політичний портрет: наукове видання / В. А. Смолій, В. С. Степанков. - К.: Темпора, 2011. - 632 с.
12. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – Т.VII. – 351 с.
13. Яковлева Т.Г. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.). / Т. Г. Яковлева. – К.: Основи, 2003. – 644 с.
14. Wojcik Z. Rywalizacja polsko-tatarska o Ukrainę na przełomie lat 1660-1661 / Z. Wojcik // Pregrad Historyczny. – № 45. – 1954. – S. 610-634.
15. Wojcik Z. Traktat andruszowski 1667 roku i jego geneza / Z. Wojcik. – Warszawa, 1959. – 280 s.
16. Kubala L. Wojny dunski i pokoj oliwski. 1657-1660 / L. Kubala. – Lwow, 1922. – 652 s.
17. Podhorodecki L. Chanał Krymski i jego stosunki z Polską w XV-XVIII w. / L. Podhorodecki. – Warszawa, 1987. - 308 s.
18. Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Інститут Рукопису (НБУ, ІР), Ф. ІІ. “Білгородський стіл”. – Спр. №15401.; Ф. VIII. “Колекція грамот університету Святого Володимира”. – Спр. №224/35.
19. Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Dział V., “Archiwum Radziwiłłów”. – Spr. №18111.
20. Мицик Ю.А. З листування Івана Виговського / Ю.А. Мицик // Український археографічний щорічник. – К., 2009. – Вип. 13/14. – С. 511-531.
21. Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. Изд. 2-е, с дополнениями. – К., 1898. - Т.3. – 600 с.
22. Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. –К., 1845-1859. – Изд. 1. – Т.IV. – 464 с.
23. Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Archiwum Koronny Warszawsky (AKW), Dział tatarski, karton 61, t.174, spr. №318.
24. Еліта козацької України у пошуках політичної легітиматії: стосунки з Москвою та Варшавою (1654-1665 рр.) / В.М. Горобець. – К., 2001. – 533 с.
25. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб., 1853. – Т.5. – 288 с.
26. Степанков В.С. Оборона Могилева від поляків у лютому 1660 р. / В.С. Степанков // В кн.: Перша Могилів-Подільська краєзнавча конференція (жовтень 1996 р.). Могилів-Подільський, 1996. – С. 39-42.
27. Степанков В. В. Загадки Чуднова / В. В. Степанков // Київська старовина. - 2008. - № 1/2. - С. 51-63.

28. Мицик Ю.А. Україна XV – XVII століть у світлі тогочасної преси. (за матеріалами “летючих листків”) / Ю.А. Мицик // Записки НТШ. – Т.233: Праці історико-філософської секції. – Львів, 1997. – С.30-46.
29. Biblioteka narodowa w Warszawie (BN), Dział mikrofilmów. – Spr. 35118.
30. Wojna polsko-moskiewska pod Czudnowem, odprawiona za panowania krola Jana Kazimierza pod wodzą Stanisława Potockiego, wojewody krakowskiego i Jerzego Lubomirskiego, marszałka Koronnego w roku Pańskim 1660 // Tłum. M. A. Hnilko. – Warszawa, 1922. – Т.ІІІ. – 125 s.
31. Polska Akademia Nauk w Krakowie (PAN Kr.), “Odpisy listow biskupa i kanclerza wielkiego koronnego M. Prazmowskiego z lat 1660-1661”. – №1065.
32. Мицик Ю.А. Козацька рада в Корсуні (листопад 1660 р.) в описі першої польської газети / Ю.А. Мицик // Корсунський часопис. - 2008. - № 20. – С. 3-8.
33. Чухліб Т.В. “Цісар турецький дозволяє козацькому війську та його державі плавати по Чорному морю...”. Політичні відносини українських гетьманів з султаном Мегмедом IV Авджи / Т.В. Чухліб // Україна в Центрально-Східній Європі: Зб. наук. пр. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 9-10. – С. 93-135.
34. Мицик Ю.А. З дипломатичного листування уряду Кримського ханства (друга половина XVI – початок XVIII століть) / Ю.А. Мицик // Записки НТШ. – К., 2000. – Т.240. - С. 473-501.
35. Kryszak A. Paweł Tetera – hetman kozacki / A. Kryszak. – Poznan, 2013. – 255 s.
36. Панащенко В.В. Кримське ханство у XVI – XVIII ст. / В.В. Панащенко // УІЖ. – 1989. – №1. – С. 54-64.
37. Abdullah Z. Z dziejow Krugu – polityka, kultura, emigracja / Z. Abdullah. – Warszawa, 1938. – 112 s.
38. Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza / W. Kochowski. – Poznań, 1840. – t. II. – 314 s.
39. Симоновский П. И. Краткое описание о козацком малороссийском народе и о военных его делах / Симоновский П. И. – М., 1847. – 217 с.
40. Jerlicz J. Latopisiec, albo Kroniczka Joachima Jerlicza / J. Jerlicz. – Warszawa; Petersburg, 1853. – Т. 2. – 213 s.
41. Mironowicz A. Metropolita Józef Nielubowicz Tukalski / A. Mironowicz. – Białystok, 1998. – 62 s.
42. Волк-Карачевський В.В. Борьба Польши с козацеством во второй половине XVII и начале XVIII вв. / В.В. Волк-Карачевський. – К., 1899. - 362 с.
43. Jemiolowski M. Pamiętnik Mikołaja Jemiolowskiego towarzysza lekkiej chorągwi ziemianina wojewodstwa Bielskiego obejmujący dzieje Polski od r. 1648 do 1679, wspolczesnie porzadkiem lat opowiedziane / M. Jemiolowski. – Lwow, 1850. – 302 s.
44. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) / Матеріали до українського дипломатарію. – Київ-Львів, 2004. – 1084 с.
45. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Пер. із староукр. Р. Іванченка. – К.: Т-во “Знання України”, 1992. – 192 с.
46. Memorabilis victoria de Szeremetho, exercitas Mosckoum Duce etc...ad Cudnowiam reportate A. D. MDCLXV Novembri scripta per Reverendum Ioannem Zielenievicum, ecclesiae parochiabis Casimirianae inferioris praepastum ibidemque decanum. – Cracoviae, 1668. – 168 s.
47. Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный комиссией для разбора древних актов. – К., 1888. – С. 1-69.

Matskov O. M. Ivan Vyhovsky's contacts with the Crimean Khanate in 1659-1664: reasons, content, consequences.

The activity of ex-hetman Ivan Vyhovsky 1659-1664 is being researched in this article on archival documents, published resources and works of home and foreign historians. It was made the effort to analyze the relationships between Kyivan voivod and the representatives of the priority aims of both sides.

The author used the documents which are allowed to shed the light on Ivan Vyhovsky's behavior in his ex-hetman's period and his efforts to have back the power with the help of the khanate. The important aspect of the article is the presentment the reasons of his reorientation from Warsaw to Bahchisarai. Particularly relevant is the connection of governance's position with the Crimean khanate in 1659-1664 and also the foreign policy tasks which were very important for the khan and his nearest surrounding.

Key words: *Cossack Ukraine, the Crimean khanate, Ivan Vyhovsky, Mehmet Giray, contacts, military-political Union, protection.*

Мацьков А. Н. Контакты И. Выговского с Крымским ханством в 1659-1664 гг.: причины, содержание, последствия

На основе архивных материалов, опубликованных источников и трудов отечественных и зарубежных историков исследуется деятельность экс-гетьмана И. Выговского в 1659-1664 гг.. Сделана попытка проанализировать отношения киевского воеводы с представителями Крымского ханства в указанный период и определить приоритетные цели каждой из них.

Автор использовал документы, которые позволяют пролить свет на поведение И. Выговского в постгетьманский период и попытки вернуть власть. Важным аспектом статьи является рассмотрение причин его переориентации из Варшавы в сторону сближения с Бахчисараем. Вполне уместным является выяснение позиции руководства Крымского ханства в 1659 – 1664 гг., а также внешнеполитические задачи, которые ставил перед собой хан и его ближайшее окружение.

Ключевые слова: *казацкая Украина, Крымское ханство, И. Выговский, Мехмет-Гирей, контакты, военно-политический союз, протекция.*